Iskolakultúra 2007/8–10

Nagy Péter Tibor
Felsőoktatási Kutatóintézet, Professzorok Háza

Társadalmilag kanonizált elitek a 19–20. században

Egy elitkutatás rekrutációs dilemmái

A történetszociológiai szakirodalomban számtalan tanulmányt szenteltek az elit definíciójának. (Simon, 2006; Hartmann, 2006; Scott, 1990) Hosszas elméleti stúdiumok nélkül megállapíthatjuk, hogy a definíciók egy része kifejezetten a hatalmi elitet tekinti elitnek, azokat az embereket, akiknek a döntései a társadalom egészének (az eliten kívülieknek) az élete szempontjából fontosnak bizonyulnak, mások viszont kiterjesztik e fogalmat mindazokra, akiknek személye bármely szférában, bármely mezőben fontosnak, meghatározónak, ismertnek tekinthető. (Aron, 1950; Bottomore, 1993; Clifford-Vaughan, 1980; Dahl, 1961; Dornhoff-Dye, 1987; Giddens, 1974; Pareto, 1972) Különösebb további indoklás nélkül leszögezzük Karády Viktorral közös elitkutatásunkban (1): elit fogalmán a szélesebb, minden alszférára kiterjedőt értjük.

A történeti elitkutatás a hagyományos történetírástól – hiszen azt már a 19. századi történettudomány ambicionálta, hogy a bemutatott intézmények legfontosabbnak ítélt professzorait vagy főhivatalnokait szisztematikusan bemutassa -többek között abban különbözik, hogy kiszűri a fontos és nem fontos személyek kiválogatására irányuló kutatói döntések esetlegességét.

Elitkiválasztás alrendszerenként

Az eddigi, jelentős eredményeket hozó magyarországi történeti elitkutatások – mint például Bukodi (1998), Gergely (1992), Hadas (2000), Hajdú (1996, 1997), Huszár (1993), Kovács I. (2001), Lengyel (1994, 1995), Müller (1996), S. Nagy (2001), Szakály (1998), Szelényi (1996), Takács (1998) s mások – azzal a logikával jártak el, hogy szakmánként, ágazatonként definiálták az elitbe kerülés kritériumait. Ezek a definíciók mindig az adott ágazatra jellemző elitpozíció elérését tekintik az elitbekerülés kritériumának, pl. az MTA-tagság, egyetemi professzorság, vagy mondjuk ezredesi rang, Rt vezérigazgatóság elérését. A szakmánkénti hierarchia formalizálása a rekrutáció egyik legfontosabb kritériumának, a kutatói szubjektivitás kizárásának eleget tesz.

Két probléma azonban megmarad. Először is ez a kiválasztási mód óriási jelentőséget ad a kortárs viszonyokból következő csoportpreferenciáknak, illetve az esetleges személyi torzsalkodásoknak. Ha például a magyar tudományos elitet az „MTA tagjai" és „egyetemi tanárok" csoporttal akarjuk definiálni, meghatározó jelentőségű személyiségek (például radikális szociológusok) maradnak ki, viszont teljesen jelentéktelennek bizonyult figurák kerülnek be. A kimaradás időnként nemcsak paradigmatikusan vezérelt, hanem szocioökonómiai kategóriarendszer szerint is szisztematikus: például annak valószínűsége, hogy zsidó vallású vagy kikeresztelkedett tudósokból egyetemi tanárok vagy akadémikusok legyenek, sokkal kisebb volt, mint az azonos teljesítményeket mutató katolikus(nak

született) kortársaiké. Ha egyes szakmai csoportok kutatása a kiindulópont, valószínűleg meg lehet találni azokat a kortárs szerveződéseket (a nevezett radikálisok esetében például az úgynevezett Vörösmarty Akadémiát), melyek kompenzálják a kortárs hivatalos testületek döntéseit. Itt azonban beleütközünk abba a történeti esetlegességbe, hogy, mondjuk, a társadalomkutatók esetében ismerjük a „hivatalosan elismert" és „ellenzéki" szociológusok szerveződési módjait, tudjuk, milyen objektivációkat kereshetünk egyik vagy másik csoport specifikálásához, de közel sem biztos, hogy ugyanígy ismerjük a természettudósok vagy nagyvállalkozók szerveződéseit. Ilyen értelemben tehát a kígyó a saját farkába harap: azt reméltük, hogy szisztematikus történetszociológiai vizsgálódással elősegítjük a tudomány-történetírás fejlődését, de kiderül, hogy a mintavételünk minősége egyértelműen az adott tudományterület történetírásának fejlettségétől válik függővé.

A másik nagy probléma, hogy ha az elitet rész-elitekből építjük fel, arról is döntéseket kellene hoznunk, hogy az egyes szakmák csúcsán lévők mekkora körét válogatjuk az elitbe... Eldöntheti-e a szociológus, hogy a (tételezzük fel, objektív kritériumok szerint) külön-külön sorba rakott onkológusok, balett-táncosok, polgármesterek közül hány kerüljön be az elitbe? Hogyan dönthetjük el, hogy X fontosabb polgármester, mint amennyire fontos balett-táncos Y? Vagy hogyan dönthetjük el, hogy ha a felmerült 1000 sorba rakott polgármesterből 100-t felvettünk az elitlistánkra, akkor az 1000 sorba rakott balett-táncosból hányat kell felvennünk? Ha úgy döntünk, hogy minden egyes akadémikust beemelünk az elitbe, akkor hogyan határoztassék meg a művészeknek az a köre, amelyhez tartozókat szintén száz százalékban emeljük be? Ha ugyanis megváltoztatjuk az elitbe válogatandó személyek közötti belső arányokat, már jelentős arányeltolódást fogunk tapasztalni például az egész elit etnikai és felekezeti összetételében, hiszen a felekezeti és etnikai összetétel foglalkozás-specifikus tényező. Természetesen itt sem lehet elvonatkoztatni attól, hogy a társadalomtudós az általa személyesen jobban észlelt csoportokból többet, a kevésbé ismertekből kevesebbet emel be az elitbe, mégpedig látszólag objektívan: ugyanis, ha általunk ismert személyek kimaradását észleljük, új, kiegészítő rekrutációs szabályokat keresünk, ha nem észlelünk hiányt, megelégszünk az eredeti rekrutációs szabályokkal...

Ez a fajta ösztönző ugyanakkor számos terület szakembereivel kapcsolatban nyilván hiányzik, s ezen az sem segít, ha a szubjektív mérlegelésbe bevonjuk az egyes területek szakértőit, hiszen nekünk kell döntést hoznunk, mely területeket tekintjük elég önállóaknak ahhoz, hogy külön szakértőt kérjünk fel rájuk, s nekünk kell döntést hoznunk, hogy az egyes területek szakértőinek mekkora névsorbővítést engedünk. Ha nincs korlát, akkor „az ingyenes dolgokra korlátlan a kereslet" elve érvényesül, minden szakértő – értékeit és érdekeit követve – saját tudományterülete súlyának mérlegelése nélkül minden általa ismert személyiség beépítésére törekszik, míg ha a beépíthető összlétszám korlátozott, akkor „alkufolyamatok" indulnak meg, melyeket a szakértők tudományos térben elfoglalt súlya legalább annyira meghatároz, mint a konkrét kérdésekben megfogalmazott érveik...

Elitkiválasztás a tudáskánon bázisán – tankönyvek és kézikönyvek

A másik lehetséges megközelítés a tudáskánonhoz tartozókat tekinti elitnek. Az emberek azon körét, amelyet egy intézményesült tudáskánon ismertnek vagy ismerendőnek tekint. Csábítónak látszik az a lehetőség, hogy a tankönyveket tekintjük a tudáskánon alapjának. A tankönyv – különösen az ellenőrzött iskolarendszerekben – bizonyosan valamifajta standard, mármint standardizált tudást hordoz. Az ellenvetések persze számosak. Felsőoktatási tankönyvek – mivel a humboldti egyetemet egyáltalán nem jellemezte efféle kiadvány – csak a poszt-humboldti korszak évtizedeinek kánonjáról tanúskodhatnának, tehát csak az utóbbi évekről, hosszabb távú összehasonlításra tehát nincs lehetőség. Maradnak így a középiskolai könyvek.

E tankönyvek standardizációját az állami hatóságok, egyházi hatóságok, s általában szakmai testületek végzik – minden időpontban. Ítéleteik arról, hogy kik hagyhatók ki az ifjúság nevelését szolgáló dokumentumokból, sajátos funkcionális megfontolást, eszményvilágot tükröznek: a pedagógiai, illetve valláserkölcsi célú tudáskánon nem feltétlenül a felnőtteket jellemző tudáskánon arányosan kicsinyített mása, így még csak azon felnőttek tudáskánonját sem jellemzi, akik az adott könyveket írták, hanem csak azokat tartalmazza, akiket a „nevelési terv" szempontjából követendőnek vagy elrettentő példának tartanak. A tankönyvek tudományszakok szerint szerveződnek ugyan, de éppen maguknak a tudósoknak aránytalanul kevés tér jut bennük. A fizika vagy kémia tankönyvek szerzői-kiadói-lektorai hamarabb ítélik feláldozható ismeretnek a tudománytörténet összefüggéseit és személyeit, mint az éppen érvényes paradigma szerinti természettudományos összefüggéseket. A műszaki és orvostudományoknak nincsen saját iskolai tárgyuk, tehát tankönyvük sem. A testnevelés ugyan időről időre növekvő szerepet kap az iskolában, de ezt sosem az elméleti ismeretek, például a sporttörténeti kánon tanítására, használják fel. Az irodalom és a művészetek oktatásában a történeti és strukturalista szempont vetélkedésének ténye az egyes korszakok tankönyveinek s tudáskánonjainak összehasonlításakor zavaró szempontként jelentkezik.

A tankönyvek tudományszakok szerint szerveződnek ugyan, de éppen maguknak a tudósoknak aránytalanul kevés tér jut bennük. A fizika vagy kémia tankönyvek szerzői-kiadói-lektorai hamarabb ítélik feláldozható ismeretnek a tudománytörténet összefüggéseit és személyeit, mint az éppen érvényes paradigma szerinti természettudományos összefüggéseket. A műszaki és orvostudományoknak nincsen saját iskolai tárgyuk, tehát tankönyvük sem. A testnevelés ugyan időről időre növekvő szerepet kap az iskolában, de ezt sosem az elméleti ismeretek, például a sporttörténeti kánon tanítására, használják fel. Az irodalom és a művészetek oktatásában a történeti és strukturalista szempont vetélkedésének ténye az egyes korszakok tankönyveinek s tudáskánonjainak összehasonlításakor zavaró szempontként jelentkezik.

A legkézenfekvőbb kánonforrást a történelemkönyvek jelentik. *(2)* Minthogy azonban ezek a tudáskánon mellett a nemzeti függetlenségi-politikai kánon s identitás letéteményesei, a „nemzeti kánonban" szerepet játszó „hősök" kihullási valószínűsége sokkal kisebb, mint például a tudósoké. Változik a tankönyv szerepének felfogása: azon korok és áramlatok, melyek a kötelezően megtanulandó/számon kérhető tudáskánon tárának tekintik a tankönyvet, bizonyosan kevesebb személynevet sorolnak fel, mint amely áramlatok fakultatív és kötelező tankönyvi anyagról beszélnek, melyek olvasókönyvnek vagy elemzendő forrásnak tekintik azt… Ráadásul a történelemtanításban fokozottan jelentkezik az az időnként bal-, időnként pedig jobboldali ideológiákkal összekötődő szakmai áramlat, mely csökkenteni akarja a megtanulandó személyek számát, helyettesítve a személyekhez kötődő történelmet a tömegek történelmével, az életmód történelmével. Az utóbbi tendencia előtti időszakra is igaz azonban, hogy az egy-egy korszakból beemelt személyek száma mindenképpen túl kicsi ahhoz, hogy életrajzi mutatóik, rekrutációjuk stb. szociológiai elemzés tárgya legyen.

A harmadik lehetséges megoldás a tudományos kézikönyvek használata, melyek a 19–20. században minden tudományterületen, az elit-rekrutáció minden potenciális területé-

vel kapcsolatban elkészültek. Használatukkal szemben lehetségesek fenntartások. Az első lehetséges fenntartás, hogy először el kellene végezni velük kapcsolatban a tudományszociológia erős elmélete (*Bloor*, 2004) szerint feltételezett érdekkötöttségek vizsgálatát, s csak utána lehetne eldönteni, hogy mi a jelentősége annak, hogy kik kaptak helyet a szintézisben. A másik lehetséges fenntartás, hogy e kézikönyvek az egyes tudományterületek immanens logikáját követik, a természettudományokban ezért az esetek nagy részében „visszafelé" építik a történelmet, az éppen helyesnek gondolt paradigma egykori képviselői több, a helytelennek gondolt paradigma képviselői kevesebb helyett kapnak a múlt palettáján is. A harmadik megfontolás, hogy a könyvek igen eltérő terjedelme – melyet a tudományterület kutatóinak tudománytörténeti mezőn belüli súlya határoz meg – nehezen teszi összehasonlíthatóvá az egyes szakterületeket. A negyedik, hogy az egyes tudományterületek viszonyai különböző időpontokban tették lehetővé standard kézikönyvek megjelenését, ezért ezek nehezen összehasonlíthatóak. Például az MTA Történettudományi Intézet ereje a történettudományi mezőben lehetővé tette, hogy egy hatvanas évek eleji szintézist követően a hetvenes-nyolcvanas évek viszonyai között is megjelenjen egy hatezer oldalas szintézis Magyarország 1790 és 1945 közötti történetéről – egy 16 000 oldalasra tervezett nemzeti történelmi szintézis részeként –, de például az MTA Irodalomtudományi Intézete csak a hatvanas évek elején megjelentetett nagy szintézis változtatás nélküli, többszöri újrakiadását érte el ezekben az években, újabb nagy narratíva megfogalmazására már nem volt ereje. Megfontolandó, hogy néha még a reprezentatív szintézisekből is hiányoznak fejezetek, melyek a tudáskánont az adott vonatkozásban (elméletileg, saját logikájukból nézve) „teljessé" tennék. Az előbb említett nagy történettudományi szintézisnek például nem jelent meg az 1945 utáni időszakkal foglalkozó kötete, s nem azért, mintha az akadémián dolgozó történészeknek ne lett volna mondanivalója a tárgyban, de a hetvenes-nyolcvanas évek ideológiai erőviszonyai sem azt nem tették lehetővé, hogy az 1945 utáni fejlődéssel kapcsolatban kommunista oldalról elfogult történészek a legmagasabb akadémiai legitimációval ellátva jelentethessék meg műveiket, sem azt, hogy a sztálini korszak és a Kádár-korszak folytonossága hasonló legitimációval legyen bemutatható.

Elitkiválasztás a tudáskánon bázisán – lexikonok és enciklopédiák

Mások feltevése szerint az egyes korok értékítéletét az egyes személyek fontosságáról nagy reprezentatív lexikonok fejezik ki. Elitkutatásunk végül ezt alkalmazta. A lexikonok szerkesztőségei a címszóra érdemesek körének kiválasztásában sosem lehetnek olyan részrehajlók, mint egy akadémia, egy kormány vagy egy egyetem a saját elitje megalkotásakor. A módszer előnye továbbá, hogy a különböző szférák elitjeit egymással összemérhetővé teszi, legalábbis nem a kutató szubjektivitása dönti el, melyik csoportból mennyit válogat be. A nagy kérdés természetesen, hogy mely enciklopédiát tekintjük a tudáskánon hordozójának: legalábbis azon nemzeteknél, ahol a modern történelem során több enciklopédia is megjelent.

Az első szempont, hogy a lexikon a nagy nemzetközi minták közül melyiket követi. Az *Encyclopedia Britannicá*t mintának tekintő lexikonokban a nagyobb, összefoglaló címszavak dominálnak, az ilyen lexikonokban egy tudományterülettel vagy tevékenységkörrel foglalkozó nagyobb szócikkben való szereplés épp olyan jelentős lehet, mint más típusú lexikonokban az önálló címszó kiérdemlése. A *Larousse*-típusú lexikonok nagy hányadát veszik el a szómagyarázatok, s ez a terjedelmi összehasonlításnál a személyi címszavak szereplőit hátrányosabban érinti. A *Meyers*-típusú lexikonokban viszont a kisebb s nem szómagyarázat-jellegű címszavak dominálnak, ami igen kedvez a személyi címszavak nagy számának. A magyar lexikonhagyomány döntően az utóbbihoz kapcsolódott, bár az 1980-as évektől kezdve megjelent a *Magyar Larousse,* illetve a *Britan-*

nica Hungarica is. Az ebből eredő bonyodalmak elkerülésére úgy döntöttünk, hogy kizárólag *Meyers*-típusú lexikonokat választunk rekrutációs alapként.

A következő kérdés, hogy a lexikon kizárólag személyneveket tartalmaz, vagy általános lexikonról van szó. Az általános lexikontípusban a személyi címszavaknak az emberi tudás „összességével" konkurálva kell helyet kapniuk, melyet a fogalmak, anyagnevek nagy száma mellett a földrajzi nevek rendkívül nagy száma dominál. Például a régi magyar nagylexikonok önálló címszóként tartalmazták valamennyi magyarországi település nevét, ez több mint 13 ezer címszót jelent, mely összemérhető nagyságrendű a személynevekével. Végül úgy döntöttünk, hogy mindkét típusú lexikont használjuk, mert 1945 előtt történeti jellegű biográfiai lexikon nem jelent meg.

Önálló szempont a kortársak iránti elfogultság mértéke – nem tartalmi szempontból, hiszen az szükségképpen minden címszót jellemez, hanem pusztán azon szerkesztőségi döntést illetően, hogy beletartoznak-e az önálló címszóval „megbecsülendő" körbe, vagy sem. A legtöbb kortárs természetesen a kifejezetten erre a célra készülő who is who-kban, kortársak lexikonaiban található. Sokkal kritikusabbak az általános lexikonok, hiszen ott a szerkesztőségeknek – a világtörténelem személyiségeinek hagyományos kánonja mellett – a nemzeti történelem évezredének szereplőihez kell mérni kortársaik súlyát. Ha ez nyilvánvalóan lehetetlen is, hiszen, mondjuk, a 13. századból összehasonlíthatatlanul kevesebb közszereplő neve maradt fenn, mint ahány kortárs közszereplő neve egy lexikonszerkesztő asztalán felbukkanhat, sokkal nehezebb a helyzet a kortársakat közvetlenül megelőző nemzedékhez tartozó nagytömegű közszereplővel való összevetéskor. Ugyanis: e vonatkozásban egyszerre kell meghozni azt a döntést, hogy az előző lexikon tudáskánonjából kit kell kiejteni, s a kortársak közül kit kell beemelni. Az általános lexikonok között sajátos jelenség figyelhető meg a lexikonok pótköteteinél. Egyrészt érzékelhető a feleslegesen kidobott vagy véletlenül kihagyott tudáskánon elemek pótlásának az igyekezete, mely objektíve csökkenteni hivatott a kiadóra nehezedő kritikát elsősorban a klasszikus és történeti műveltségű körök, illetve tudományos csoportok részéről. Másrészt viszont a lexikon-pótkötetek *(3)* sajátos „kortársak lexikona"-ként is szolgálnak, feltűnően magas bennük a közvetlen közelmúltban felbukkant, fontosnak tűnő személyek aránya. E jelenségnek több oka lehet, egyrészt elképzelhető, hogy egyesek kritikaként fogalmazták meg a kortárs személyek hiányát, másrészt nyilvánvaló, hogy a pótkötet esetében nem nehezedik a „teljes emberi kultúra" mint bemutatandó valóság a szerzőkre és szerkesztőkre, s végül de nem utolsósorban, a lexikonok szereplői nagyobb valószínűséggel veszik meg a pótkötetet, s tán az egész lexikont, mint mások.

A kortársak iránt látszólag még kisebb elfogultságot hordoznak azok a biográfiai lexikonok, melyek csak halott személyeket vesznek fel címszólistájukra. Ugyanakkor feltűnő, hogy a lexikon szerkesztésének pillanatához közeledve rohamosan nő a fontosnak minősített személyek száma, például a hatvanas évek végén megjelent *Magyar Életrajzi Lexikon* hősei közül többen halnak meg a hatvanas években, mint akár a negyvenes, akár az ötvenes években. Ez már önmagában is utalna a szerkesztők kortársai, nemzedéktársai, esetleg náluk csak fél nemzedékkel idősebbek iránti elfogultságra, de ez a szakadék még nő is, ha az erőszakos halállal meghaltakat kivesszük. A kulturális és tudományos elittagokat – minthogy köztük felülreprezentáltak a zsidók – szisztematikus mértékben pusztította a Holokauszt, az egész elitben – a lakossági aránytól persze jócskán elmaradó arányban – végeztek pusztítást a sorkatonai szolgálat, a hadifogság viszonyai, illetve az országon átvonuló háború. A szerény méretű magyar antifasiszta ellenállás katonai és civil áldozatai nagy arányban váltak – épp 1944–45-ös mártírhaláluk miatt – lexikon-elittaggá. A háborús bűnös politikusok (köztük 1938 és 1945 közötti miniszterek, miniszterelnökök, akik természetesen jelen vannak a lexikonban) jelentős része végezte 1945-ben, 1946-ban akasztófán. A negyvenes évek végén és az ötvenes évek elején jellegzetes erőszakos halálokok a koncepciós perek nyomán bekövetkező kivégzések, börtönben beköv-

vetkezett – az adott társadalmi csoportban megfigyelt átlagnál szisztematikusan alacsonyabb életkorban beálló, s nyilván a börtönviszonyokkal összefüggő – elhalálozások, a kitelepítések nyomán megromló életkörülményekkel, elégtelen orvosi ellátással kapcsolatos korai halálok. 1956 októberében és novemberében bekövetkezett erőszakos halál az eliteket (összesen két-három olyan személyt találtunk, aki 1956-os szerepétől függetlenül is bekerült volna a lexikonba, s a harcok áldozata lett) kevéssé érintette, de néhány – egyébként kis jelentőségű – kommunista politikus, sőt alacsony rangú katona, rendőr *(4)* éppen azért került bele az 1969-s lexikonba, mert az 1956-os forradalom idején erőszakos halált szenvedve a politika által formált kánon fontos szereplőjévé vált. A lexikon igazán nem törekedhetett arra, hogy az 1956–58-as megtorlások áldozatainak emléket állítson *(5)*, de azt sem tehette meg, hogy a más oknál fogva jelentős személyek – köztük miniszterek, sőt a miniszterelnök – személyét egyszerűen kihagyja a lexikonból. Így a kivégzések és börtönhalálok is magyarázzák, hogy az 1954-ben, 1955-ben, illetve 1959-ben elhaltak számánál az 1956-os, 1957-es, 1958-as elhaltak száma rendre magasabb. Ehhez képest az 1960-as évek néhány politikailag motivált öngyilkosságát leszámítva nincs nyoma erőszakos halálnak. Ennek ellenére magas a hatvanas években elhaltak száma. Mint e példából látszik, még a látszólag lezárt pályákat feldolgozó lexikonok is elfogultak a kvázi-kortársak javára.

A következő szempont, hogy a szerkesztőségek felvállaltak-e valamiféle válogatást, vagy valamely szempontból „teljes körű" a mintavételük. Egyes lexikonok azt a szinte megvalósíthatatlan eszményt tűzték maguk elé, hogy például minden magyar író szerepeljen bennük – ilyen Szinnyei vagy Gulyás írói lexikona. Noha ez a kísérlet nem járhatott sikerrel, elképesztő nagyságrendekről van szó, még a századforduló nagy sajtórobbanása előtt. Szinnyei 1890-ben így írt az ambiciók korlátozódásáról: „Miután számolnom kellett a térrel és idővel, összes íróinkat, tudniillik mindenkit, a ki valaha valamit kinyomatott, nem vehettem föl munkámba; igyekeztem, hogy csupán olyanokat hagyjak el, kik mint kezdők később említendők vagy kik eddigelé még egészen jelentéktelenek; azonban a múlt századokból még az ilyeneket sem mellőztem. Így történt, hogy az A betűbe való 1112 íróról vannak jegyzeteim és csak 527-et vettem föl munkámba." A korlátozottabb célú – nem egy szférát felölelő, csak a szférában bizonyos pozíciót elért személyeket megcélzó – lexikonok ugyanakkor elérhettek teljességet. Ilyen például a *Kossuth-díjasok lexikona (6)*, ilyenek a parlamenti képviselőket, akadémikusokat bemutató kézikönyvek, almanachok. Egyébként bizonyos alcsoportok vonatkozásában az általános lexikonok is „teljes körűnek" tekinthetőek, hiszen természetesen minden egykori miniszterelnök szerepel a lexikonokban. *(7)*

A lexikonok különbözhetnek aszerint, hogy országosan rekrutált szerkesztőség, vagy valamely regionális, felekezeti, vagy esetleg foglalkozási, hivatásrendi csoport dominálja-e a személyek kiválasztását. Fő szabályként olyan lexikonokat választottunk – két alább felsorolt kivétellel – melyek elvileg országosan rekrutálták a szerkesztőségeiket, s a szerkesztőségekben nem volt legitim szempont, hogy bárkit felekezeti, etnikai, vagy regionális preferenciák miatt minősítsen a szerkesztőség valamely tagja címszóérdemesnek. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy amikor az egyes szerkesztőségi tagok a „címszó-érdemesség" kérdésében állást foglalnak, akkor – persze a legfontosabb személyek kivételével – igenis számíthatott, hogy a kiválasztott személyekhez felekezetileg, etnikailag, illetve regionálisan közel érzik-e magukat a lexikon szerkesztőség tagjai, sőt egy-egy megye vagy egy-egy város „képviseltetettsége" a kiválasztott személyek sorában nyilvános diskurzus tárgyává is válhatott. *(8)*

Mindezen előzetes döntések meghozása után a lexikonok kiválasztását bizonyos „input" és „output" tényezők mérlegelésével döntöttük el. „Input"-tényezők, például, a lexikonok keletkezési körülményeinek ismertsége, a lexikonok létrehozásába fektetett invesztíció, a lexikonszerkesztők reprezentativitása körük tudományos mezejében stb.

„Output"-tényező pedig a lexikon hatása – a lexikonoknak a középosztályok körében betöltött „sikere" mintegy igazolja, hogy a lexikon szerkesztőségek válogatási szempontjai minden egyedi „méltánytalanság", illetve a történelem mérlegén jelentéktelennek bizonyult közszereplő indokolatlan szerepeltetése ellenére az „ismertség", az „ismerendőség" kritériumait sok tekintetben kimerítik.

A tényleges lexikonok, enciklopédiák

Az első érdekes nagylexikon az 1880-as évek első felében megjelent *Magyar Lexikon. (9)* Ezt a művet végül is nem vettük számításba, mert már a kortársak részéről oly sok bírálat érte, hogy kérdésesnek tekinthető, hogy tulajdonképpen kinek az álláspontját, ízlésvilágát tükrözi a lexikoncímszavak összeállítása.

Egyszerre kell meghozni azt a döntést, hogy az előző lexikon tudáskánonjából kit kell kiejteni, s a kortársak közül kit kell beemelni. Az általános lexikonok között sajátos jelenség figyelhető meg a lexikonok pótköteteinél. Egyrészt érzékelhető a feleslegesen kidobott vagy véletlenül kihagyott tudáskánon elemek pótlásának az igyekezete, mely objektíve csökkenteni hivatott a kiadóra nehezedő kritikát elsősorban a klasszikus és történeti műveltségű körök, illetve tudományos csoportok részéről. Másrészt viszont a lexikonpótkötetek sajátos „kortársak lexikona"-ként is szolgálnak, feltűnően magas bennük a közvetlen közelmúltban felbukkant, fontosnak tűnő személyek aránya.

Az 1890-es évek hatalmas produkciója, a *Pallas Nagylexikon* sokak szemében száz éven át a legkiválóbb magyar nagylexikon volt. *(10)* Azt, hogy az elitet a kortársak szemében reprezentálja, illetve, hogy releváns tudást tükröz, két „inputból" és három „outputból" állapíthatjuk meg. Input-tényező, hogy a lexikon szerkesztőbizottságában a tudományos elit nagyobb mértékben képviseltette magát, hogy többet költöttek a kiadásra, mint bármely korábbi hasonló vállalkozásnál, s hogy minden korábbinál hosszabb, 16 vaskos kötetből álló alkotásról van szó. Output-tényezők – azaz társadalmi elfogadottságra utaló jelzések –, hogy a lexikon 22 ezer példányban fogyott el (vagyis: minden tizedik érettségizett családfőre jutott egy kötet), illetve hogy a később útjára indított *Révai Lexikon* kiadásának megakadásakor – 1916–1918-ban – komoly könyvpiaci igény jelent meg a *Pallas*ra, s hogy az 1990-es években a magyar piacon elsőként ez a lexikon jelent meg digitálisan.

A következő csoportot, a századforduló elitfogalmát a *Révai Nagylexikon* dokumentálja. *(11)* A *Révai Nagylexikon* pótkötetei, melyek a húszas, illetve harmincas években jelentek meg, a nemzetiségpolitikai szempontból oly fontos 1910-es években felbukkant elittagokról szólnak, illetve a Trianon által több részre osztott elit pályáját mutatják be. *(12)* Az „input" ebben az esetben a *Révai* által átvett *Pallas* teljes szellemi vagyona, az egyik legnagyobb magyar könyvkiadó teljes kapacitása, s a tudományos elit *Pallas*hoz hasonló méretű bevonása. Az output elemeket – azaz az elfogadottság jelzéseit – sorra véve: a *Révai* az első világháború előtt 26 ezer előfizetővel rendelkezett. Az előfizetők elégedettségét jellemzi, hogy amikor a kiadó, attól tartva, hogy a befejezés reménytelen, a kötetek visszavásárlását ajánlotta mind a 26 ezer előfizetőnek, ezzel mindössze 150-en éltek. 1948-ig mintegy hivatalosan is ez volt „a" nagylexikon – annak ellenére, hogy a két háború között komplett nagylexikonok jelentek meg, például Dante, Gutenberg, s fő-

képp a már második világháború éveibe is belenyúló *Új Idők Lexikona.* A *Révai* – a hatvanas évek elején megjelent, leginkább az ötvenes évek tudományos kutatásaira támaszkodó *Új Magyar Lexikon* kisebb terjedelmének és néhány év múltán marxista körökben is dogmatikusnak tartott szellemiségének köszönhetően – a kilencvenes évekig a középrétegek fő referencia-lexikona maradt. A Révai a rendszerváltás-táji reprint konjunktúra idején ismét megjelent, a kilencven-es évek óta pedig digitalizált formában is létezik. A rendszerváltás utáni első nagylexikon-sorozatot *Révai Új Lexikona* néven volt érdemes megjelentetni – ez önmagában bizonyos tekintélyt kölcsönzött a sorozatnak. *(13)*

A két régi általános lexikon mellett, két sajátos szempontú lexikont is elitrekrutációs alapnak tekintettünk: a kétkötetes *Keresztény Magyar Közéleti Almanachot,* mely 1939-es kiadási időpontjával olyan kortársak lexikonaként szolgált, *(14)* amely nemcsak a két háború közötti, de az 1918-at megelőző évtizedeknek is alapvető forrása, bár a második zsidótörvény évében készülvén az elit jelentős részét kizárja érdeklődési köréből. A másik – ezt kiegészítő – sajátos válogatást a *Zsidó Lexikon* biztosítja, mely 1929-es kiadási dátumával az izraelita vallású és kikeresztelkedett kortársak páratlanul gazdag gyűjteménye, de a dualizmus korának is fontos forrása. *(15)*

Természetesen azokról a személyekről sem feledkezhettünk meg, akik a korszakban, illetve az azt közvetlenül követő évtizedekben megjelent lexikonokban nem szerepeltek, de a „történelem mérlegén" súlyosnak bizonyultak. A „történelem mérlegének" szerepét – első terveinkben – a Kádár-korszak talán legtárgyilagosabb lexikonára a *Magyar Életrajzi Lexikon*ra *(16)* és a rendszerváltás után hasonló címen megjelent pótkötetre bíztuk.

E kötetek természetes hibája, hogy a *Magyar Életrajzi Lexikon* válogatási elve az volt, hogy csak meghalt személyt szerepeltethetett. Van tehát annak kockázata, hogy valaki 1900 és 1910 között megszületett, s a negyvenes évek első felében valódi közéleti szerephez jutott, de a harmincas évek közepéig vagy végéig nem csinált olyan karriert, amely indokolta volna, hogy bekerüljön az akkori lexikonokba, s magas kort megérve az 1991-ig meghaltakat tartalmazó *Magyar Életrajzi Lexikonba* mégsem kerülhetett be. Az 1910 és 1970 között születettekre nézve pedig – akik tehát az 1930 és 1990 között karriert befutottak óriási többségét jelentik – akár fordítva is fogalmazhatunk: csak a korai halál véletlene emelhette be őket a *Magyar Életrajzi Lexikonba.* E hiba korrigálását – s egyben „a történelem mérlege" funkció erősítését – úgy végeztük el, hogy a kilencvenes években s a 2000-es évek elején megjelent és élőket is tartalmazó – az ezredforduló történetírásának értékítéletét, fontosságítéletét hordozó, ezáltal a *Magyar Életrajzi Lexikon* körét egyébként is bővítő – *Magyar Nagylexikon* személyiségeit is beválogattuk.

A *Magyar Életrajzi Lexikonnal* kapcsolatos sajátos körülmény, hogy e lexikon korabeli történelmi-társadalmi súlyuknál sokkal nagyobb arányban szerepeltet munkásmozgalmi szereplőket, különösen a két háború közötti befolyásának csúcsán is csak néhány száz tagot számláló illegális kommunista párt aktivistáit. De bőséges ez a lexikon az 1890 és 1944 között legális ellenzéki szerepet játszó szociáldemokrata és szakszervezeti elitet illetően is, melynek tagjait a korábban megjelent lexikonok a legfőbb vezetők kivételével mostohábban kezelték, mint a kor később jelentéktelennek bizonyult jobboldali parlamenti politikusait. Ezáltal – szoros kivételként – előáll az a körülmény, hogy egy korszak elitjének egy jól definiálható jelentős méretű csoportja egy későbbi lexikonból bőségesebben tekinthető át, mint a kortárs lexikonból. Így a munkásmozgalmi jellegű elitek külön vizsgálata célszerűnek látszik.

A személyek körét nem kívántuk ugyan a Gulyás- és Szinnyei-féle lexikonok *(17)* minden szereplőjével tovább bővíteni, de a már egyébként is beválogatott személyekre nézve felhasználtuk az információikat. Hasonlóképpen jártunk el az 1996-os és 2002-s *Ki Kicsoda?* adataival.

Az elitrekrutáció idősávja és térbeli kiterjedése

Világosan meg kellett azután határozni az elitbe kerülők időbeli körét.

A modern elitekre irányuló kutatás kezdőpontját annyira szabad csak a régmúltba helyezni, hogy a nemesi származás hiánya ne jelentsen leküzdhetetlen hátrányt, hogy létezzenek azok az intézmények, amelyek segítségével modern, vagy a modern mintákkal összevethető elitbekerülési utak lehetségesek. Ilyen kezdőpontként a Magyar Tudományos Akadémia létrejöttét, s a 19. században először összeülő, a későbbi liberális törvényeket megalkotó országgyűléssel jogfolytonos parlament összeültét tekinthetjük, azaz az 1825-ös évet. Ha azt mondjuk, hogy a 75 év feletti embereket figyelmen kívül hagyjuk, akkor (1825-75=1750) az 1750 előtt született személyeket hagyhatjuk ki az elitből. Az 1750-es év azért is megfelelő, mert ekkor a fiatal felnőttek már a felvilágosult abszolutizmus időszakára jellemző hivatali, illetve értelmiségi karriermintákkal *(18)* találkozhattak, a sok tradicionális kötöttség és kényszer mellett már fiatalkortól lehetővé vált a bekapcsolódás a modern kultúra intézményrendszerébe.

Mindezzel együtt természetesen elitünkön belül éles különbséget kell tenni azok között, akik 1850 után a modern (szaktudományos képzésre, érettségire épülő) középiskola-rendszerbe jártak, s felnőttkorukban a polgári Magyarország intézményrendszerébe illeszkedtek, valamint azok között, akik még az ezt megelőző korszakban szocializálódtak..

A történelmi Magyarország rendkívüli etnikai sokszínűsége a 18. és 19. században nem okoz valódi gondokat. A Magyarországon született potenciális elittagok elsöprő többsége ténylegesen Magyarországon csinál karriert, s ez a karrier képesíti őket arra, hogy a századfordulón és később megjelent hazai lexikonok önálló szereplői legyenek. A 20. század első évtizedeiben azonban már számos olyan személyiség végzett egyetemet, sőt kezdte meg újságírói, ügyvédi stb. karrierjét, akiknek a pályája már az 1919 utáni Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában, Ausztriában, bontakozott ki. Potenciális létszámukat tekintve különösen a Romániában és Csehszlovákiában karriert elért elitek jelentősek, az 1919 után kibontakozó teljes szlovák tudományos és politikai intézményrendszer, maga a Hlinka-féle néppárt környezete, s természetesen a Tiso-i Szlovákia „elitje" tartozik ide, de a román szellemi életben is külön vonalat jelent a transsylvanizmus, s a két háború közötti román parlamenti váltógazdaság egyik pártja, a Nemzeti Párt dominánsan erdélyi politikusok aktivitásán alapul. Noha ezek az emberek nyilvánvalóan magyarországi elittagként kezdték meg pályájukat, az 1918 előtti magyar lexikonokban – a legfontosabb személyiségek kivételével – még, az 1918 utániakban pedig már nem szerepelnek. Ezt a hiányosságot csak szlovák, román, jugoszláv enciklopédiák vagy nemzetközi kortárs-lexikonok segítségével lehetne pótolni. A határon túli magyarok elitje ugyanakkor része a jelen vizsgálódásnak is, mert a magyar közvélemény – s a a lexikonok szerkesztősége – mint a magyar elit részét tartotta őket számon. A két háború közötti időszakban a lexikonelitek tehát a közben határon túlra került nem magyar elitcsoportokkal szisztematikusan szegényebbek, mint az 1918 előtti elitek.

Az elitrekrutáció időbeli lezárására kétféle lehetőség kínálkozott. Mondhattuk volna azt, hogy a szó szoros értelemben napjainkig visszük az elitrekrutációt, s a 2000-es években megjelent nagylexikonba bekerült személyeket is kivétel nélkül az elit tagjának tekintjük. E személyek jelentős részénél azonban a történeti távlat még teljesen hiányzik, hiszen a rendszerváltás után felbukkant személyiségekről van szó, sőt még az is számíthat, hogy melyik ciklus politikusa az illető, hiszen például az 1998–2002-es parlamenti ciklus politikusai közül az ABC elején lévő betűkkel kezdődő nevűek már nem kerülhettek bele az 1990 és 2006 között megjelenő lexikonba, az ABC végén lévők pedig igen…

A másik megoldásnak az kínálkozik, hogy csak azokat tekintjük az elit tagjainak, akik már meghaltak, illetve pályájuk végérvényesen lezárult egy definiált időpontig, legyen ez akár rendszerváltás, a Kádár-korszakon belüli 1968-as fordulópont vagy egy tetszőlege-

sen kiválasztott év, mondjuk 1975 vagy 2000. Utóbbi megoldásokkal szemben ellenérv, hogy a halál időpontja – legalábbis az eliten belül – meglehetősen esetlegesnek tűnik, a pálya lezárt volta pedig inkább politikusok, mint tudósok és művészek körében objektiválható, a sportszervezésbe át nem lépő sportolók esetében pedig az életpálya lezárulása olyan korai fázisában megtörténhet, amikor egy tudósi pálya szinte el sem kezdődik.

A „2000-re lezárt pálya" mint definíció a magyar tudományos élet számos 1905 és 1930 között született, de napjainkban is meghatározó személyiségét zárná ki az elitből, nem engedné bekerülni a rendszerváltás előtti politikai élet néhány – még nemzetközileg is ismert – máig politizáló vagy gazdasági elitpozíciót betöltő kulcsfiguráját, akik nélkül mind a kommunista párt politikai elitjének, mind a kormányzati elitnek, mind a korabeli ellenzéknek a leírása értelmetlen lenne. A záróidőpont definiálása tehát további megfontolások – s az egyes alcsoportokra külön elvégzett munkák – tárgya.

Az így előállt mintegy 25 000-es elemszámú elitminta alapján készített adatbázis elemzése a következő évek feladata lesz. *(19)*

Jegyzet

(1) A kutatás az Országos Tudományos Kutatási Alapprogram a Nemzeti Kutatási Fejlesztési Program, a Wesley János Lelkészképző Főiskola, a PTE Oktatás és Társadalom doktori iskola, az Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet segítségével folyt. Alapja egy angol nyelvű előadás, mely elhangzott: Temps, Espaces, Langages : la Hongrie a la croisée des disciplines. Objets et méthodes. colloque anniversaire international du CIEH – Sorbonne nouvelle Paris, du 7 au 9 décembre 2006.

(2) A Kádár-korszak kánonjának kiváló forrását jelenti az az 1989 októberében lezárt kézikönyv, mely a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas évek valamennyi általános iskolai és gimnáziumi történelemkönyvében található személynevet dolgozza fel . (Szabolcs Ottó – Závodszky Géza (szerk., 1989): *Ki kicsoda a történelemben?* Budapest, Laude Kiadó)

(3) A megfigyelés több lexikon alapján készült, számításokat a *Révai* pótkötetek és a *Magyar Nagylexikon* pótkötet alapján végeztünk.

(4) Pontosabban az Államvédelmi Hatóságnál szolgáló sorkatona.

(5) A lexikon 1990-es pótkötetében ezt pótolták, így a jelenlegi elitlistában a kizárólag 56-os mártírhalálukkal odakerültek között mindkét oldal áldozatai ott vannak.

(6) A művészi, tudományos, gazdasági stb. teljesítményért adható legmagasabb kitüntetés 1948–1990 között

(7) Kivéve persze, ha a lexikon a még életben lévők felvételétől elzárkózik.

(8) Erről a *Magyar Életrajzi Lexikon* szerkesztőségének néhány tagjától rendelkezünk személyes visszaemlékezésekkel

(9) Rautmann Frigyes könyvkiadó és Somogyi Ede szerkesztő 1879–1882 között adták ki tizenkét kötetben.

(10) A Gerő Lajos által 1884-ben alapított Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság vállalkozásában 1893–1897 között jelent meg a *Pallas Nagy Lexikon* tizenhat – a *Magyar Lexikon*nál lényegesen nagyobb – kötetben.

(11) A 20 kötetet, 17 000 oldalt, 113 millió betűt tartalmazó *Révai Nagylexikon* 1910-től jelent meg. Ebből 1916 májusáig 14 kötet. 1920 és 1926 között jelent meg a 15–19. kötet.

(12) A 20. kötet (az 1927-es kiadású pótkötet) 940 oldalt tett ki. (A 19. kötet végéhez kapcsolva megjelent néhány oldallal együtt.) Az 1935-ös pótkötet 856 oldal lett.

(13) A Révai Új Lexikona nem vált tudományosan elfogadott standard kézikönyvvé.

(14) A húszas évektől jelentek meg kisebb terjedelmű kortárs lexikonok, mint pl. a *Ki kicsoda*, ill. a *Magyar Társadalom Lexikon*ja. Külön kötet jelent meg a határon túli magyar kortársakról.

(15) Az Újvári Péter szerkesztette lexikon az 1990-es években reprint formában is megjelent. Digitális kiadása e sorok szerzőjének kísérlete volt a 2000-es években, s már megjelent a www.zsidlex.extra.hu honlapon, illetve a Magyar Elektronikus Könyvtárban is.

(16) A hatvanas évek végén lezárt kétkötetes életrajzi lexikont tíz évvel később a teljes művet 150 %-os méretűre bővítő pótkötettel látták el, melyet a rendszerváltás után egy ugyanakkora kötet követett – így mintegy 3500 lexikonoldalról van szó.

(17) „A magyar írók élete és munkái" Szinnyei József szerkesztette sorozat, elvileg minden hazai írástudó életrajzát tartalmazza, első köteteiben a századfordulóig, utolsókban az első világháborúig. Ezt folytatta és egészítette ki a közben felbukkantakkal Gulyás hasonló című lexikona, első köteteiben a harmincas évek végéig, kéziratban maradt, s napjainkban fokozatosan megjelenő későbbi köteteiben azon jóval túl. E két lexikont éppen teljességi ambíciója miatt nem tekintettük az elit kiválogatása szempontjából mérvadónak, de adataikat természetesen felhasználtuk.

(18) A felvilágosult abszolutizmushoz a korral foglalkozók egy része már Mária Terézia uralkodásának utolsó – 1865-ben kezdődő – másfél évtizedét is hozzásorolja, más része az utolsó néhány évet sorolja ide (pl. az 1777-ös Ratio Educationist minősítve kezdőpontnak) ismét mások csak II. József trónralépését tekintik a felvilágosult abszolutizmus kezdőpontjának.

(19) A legalapvetőbb statisztikai táblázatok és elemzések fokozatosan felkerülnek a wesley.extra.hu, ill. a nagypetertibor.uni.hu honlapokra.

Irodalom

Aron, Raymond (1950): Social Structure and the Ruling Class I–II. *British Journal of Sociology*, 1. 1–6. 126–143.

Bloor, David (2004): „Sociology of Scientific Knowledge". In Niiniluoto, I. et al. (eds.): *Handbook of Epistemology*. Dordrecht, Kluwer. 919–962.

Bottomore, Tom (1993): *Élites and Society*. 2nd. ed. Routledge, London.

Bukodi Erzsébet (1998): A tudományos elit anyagi és mobilitási viszonyai. In Kolosi Tamás – Tóth István György – Vulovich György (szerk.): *Társadalmi riport*. TÁRKI, Budapest.

Clifford-Vaughan, Michelina (1980): Democracy, Elitism and Scientific Methods. *Inquiry*, 23, 3–18.

Dahl, Robert (1961. *Who Governs? Democracy and Power in an American City.* Yale University Press, New Haven, Conn.

Dornhoff, G. William – Dye, Thomas R. (1987): Introducliton. In: Dornhoff, G. William – Dye, Thomas R. (eds.): *Power Elites and Organizations.* Newbury Park: Sage

Dronkers, J. – Schijf, H. – Wolput, B. van and Rupp, J. (1996): „A University Degree as Gateway to the Dutch Political and Administrative Elites from 1815 to 1960", The Netherlands`. *Journal of Social Sciences*, 32, 81–9.

Field, G. Lowel – Higley, John (1980): *Elitism.* Routledge & Kegan Paul, London.

Gergely Jenő (1992): *A katolikus egyházi elit Magyarországon, 1919 1945*. ELTE, Dabas-Jegyzet Kft., Budapest.

Giddens, A. (1974): Preface. In A. Giddens–P. Stanworth (eds.): *Elites and Power in British Society.* Cambridge University Press, London.

Hadas Miklós (2000): Diszpozíciók és társadalmi reprodukció. Adalékok a Ludovika Akadémia történetszociológiai vizsgálatához. In Spéder Zsolt és Elekes Zsuzsa (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó, Budapest. 349–367.

Hajdu Tibor (1996): Nemesi tisztikarból polgári tisztikar. *Történelmi szemle*, 4. 341–368.

Hajdu Tibor (1997): A közös hadsereg magyarországi tisztjeinek nemzeti, vallási, szülőhely szerinti megoszlása a dualizmus korában. *Századok*, 6. 1223–1264.

Hartmann, Michael (2006): *The sociology of elites.* Routledge, New York.

Higley, John – Field, G. Lowel – Graholt, Knut (1976): *Elite Structure and Ideology.* Columbia University Press, New York.

Hillerné Farkas Julianna (1999): Az elitképzés Magyarországon a XX. század első felében. Az Eötvös Collegium. 1895–1950. *Alma mater*, 3. 45–50.

Huszár Tibor (1993): Tagválasztás az Akadémián és a tudás-elit. 1920–1943. *Valóság*, 2. 20–38.

Karády Viktor – Nagy Péter Tibor (2004): *Educational Inequalities and Denominations*. Database for Western Slovakia, 1910, Wesley János Lelkészképző Főiskola, Budapest.

Karády Viktor – Nastase, Lucian (2004): *The University of Kolozsvár/Cluj and the Students of the Medical Faculty*. Budapest/Cluj

Karády Viktor (1995): Az elitről és az elit kutatásának kérdéseiről a magyar társadalomtörténetben. [Riporter:] Bódy Zsombor, Ferdinandy Katalin. *Sic itur ad astra*, 1–2, 130–143.

Karády Viktor (2000a): Felekezeti szegregáció a magyar gimnáziumi piacon (1867–1944). In: Nagy Péter Tibor (szerk.): *Oktatáspolitika és vallásszabadság. Állam-egyház-iskola-társadalom a 20. században.* Új Mandátum, Budapest. 209–232.

Karády Viktor (2000b): *Jewish Over-Schooling Revisited: the Case of Hungarian Secondary Education in the Old Regime (1900–1941).* Yearbook of the Jewish Studies Programme, 1998/1999. Central European University, Budapest. 75–91.

Kovács I. Gábor – Kende Gábor (2001): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása. *Korall*, 3–4. 170–187.

Kovács I. Gábor (1990): *Elit-bibliográfia*. ELTE, Budapest.

Lengyel György (1994): A magyar gazdasági vezetés professzionalizációjának két hulláma. *Szociológiai szemle*, 3. 3–14.

Lengyel György (1995): A gazdasági elit szegregációja és lakásviszonyai (1920–1940). *Budapesti negyed*, 8, 127–136.

Marger, Martin N. (1981): *Elites and Masses: An Introduction to Political Sociology*. Van Nostrand, New York.

Mills, C. Wright (1963): The American Business Elite: A Collective Portrait. In Mills, C. Wright: *Power, Politics and People*. Oxford University Press, New York. 170–178.

MSÉ: *Magyar Statisztikai Évkönyv.*

MSK: *Magyar Statisztikai Közlemények.*

Müller, Rolf (1996): Konferencia az elitről. *Századok*, 130/5., 1307–1314.

Pareto, Wilfredo (1972): A kormányzó elit. In Huszár Tibor – Somlai Péter (szerk.): *A polgári szociológia története 1917 ig*. 4. Tankönyvkiadó, Budapest. 278–283.

S. Nagy Katalin (2001): *Önarcképek. A művész szerepváltozásai.* Corvina, Budapest.

Scott, John (1990, ed): *The Sociology of elites.* Aldershot, Hants.

Simon, David R. (2006): *Elite deviance*. Pearson/Allyn & Bacon, Boston.

Szakály Sándor (1998): A Magyar Királyi Honvédség főparancsnokai (1921–1945). *Új honvédségi szemle*, 1. 1–22.

Szelényi Iván – Szelényi Szonja (1996): Elitcirkuláció vagy elitreprodukció. *Társadalmi riport*. 475–500.

Takács Károly (1998): Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle*, 1, 139–148.